

som i mitten har någon slags prydnad. Kanske är något sådant också avsett i fig. 1, men möjligen har pannbandet med dess prydnad missförståtts.

Sådana små enkla statyetter anses vara votivpjäser, som de fattigare klasserna offrat.

När denna statyett kommit till Gotland, kunna vi icke säga, blott att det skett före Kr. f. Den har emellertid sitt intresse som den tidigaste statyetten från det klassiska området, som blivit känd ifrån vårt land, och som ett vittnesbörd om klassisk import ifrån den fyndfattiga förromerska järnåldern (möjligen redan bronsålderns slut).

Birger Nerman

EN SKULPTUR AV KAPITELSALSMÅLAREN I VADSTENA OMKR. 1400?

Madonnaskåpet från Norra Fågelås, nära Hjo, i Västergötland hör till de på senare tid mera uppmärksammade bland de medeltida konstverken i Statens historiska museum.¹ Utsidans dekorativa bebådelsegrupp har till och med flera gånger avbildats i färg.² Det påfallande intresset för Fågelåsskåpets målningar beror väl inte enbart på det konstnärliga värdet utan på att vi här har att göra med ett säkert svenskt verk från en tid med så få bevarade målningar. Som Carl R. af Ugglas visat³ måste Fågelåsmålningarna vara utförda på motsatta sidan av Vättern, nämligen i Vadstena av den man som utfört de tyvärr fragmentariska målningarna i några av lunettfälten i klostrets kapitelsal. Målarens verkliga namn är okänt; som provisorisk benämning har »Kapitelsalsmästaren» lanserats.⁴ Denne i Vadstena verksamme målare var förmodligen, som redan af Ugglas framhållit, en lekbroder i klostret, även om direkta uppgifter om hans förekomst saknas i klostrets bevarade handlingar. Kapitelsalsmästaren har sin styrka i det dekorativa och i teckningens personliga linje. Hans goda egenskaper framträder bäst i kapitelsalens kalkmålningar och de nära överensstämmande temperamålningarna på Fågelås-

¹ SHM inv.-nr 17431. Utförlig beskrivning i *Carl R. af Ugglas*, Till Vadstena klostrets konsthistoria, i *Konsthistoriska studier* tillägnade Johnny Roosval den 29 aug. 1929, s. 124—141.

² *Andreas Lindblom*, Sveriges konsthistoria I, Stockholm 1944, s. 208 samt *Henrik Cornell*, Den svenska konstens historia, Stockholm 1944, vid s. 92. Avbildning i ljustryck i Tiotusen år i Sverige.

³ *af Ugglas*, a. a., s. 125 ff.

⁴ *Andreas Lindblom*, a. a., s. 233. Tidigare hade *Bengt Söderberg*, De gotländska passionsmålningarna etc., Lund 1942, s. 127 ff. präglat namnet Refektoriemästaren, som emellertid blev mindre lämpligt sedan det utretts att salen icke varit refektorium utan själva kapitelsalen. Jfr *Bertil Berthelsson*, Studier i Birgittinerordens byggnadsskick, I, Stockholm 1947.

skåpets utsida, där det stora formatet och den ljusa bakgrunden ger samma effekt som kalkmålningarna. Det är tydligt att Kapitelsalsmästarens speciella område var just kalkmålning eller för att precisera: ett dekorativt måleri med markerade konturer och klar färgållning med

Fig. 1. Detalj av målningarna på insidan av madonnaskåpet från N. Fågelås. Vadstena-arbete omkr. 1400. — Detail of the paintings inside the Madonna-shrine from N. Fågelås Church. Executed at Vadstena about 1400 A.D.

färgen fördelad i stora plan. Allt detta erinrar om glasmåleri och man kan inte neka sig den gissningen att vår Kapitelsalsmästare är identisk med den broder Bengt som dog 1404 och som i handlingarna⁵ prisas för sin skicklighet som »vitrorum magister» och för att han lärt upp andra. Men mer än en gissning kan det tyvärr inte bli frågan om. Att en glasmästare i sin verkstad också sysslade med målning var emellertid inte ovanligt under senmedeltiden. Så sent som 1494 tillsades Christiern

⁵ af Uggla, a. a., s. 134. Scriptores rerum suecicarum I: 1, s. 117.

glasmästare inför Stockholms rådhusrätt att vid vite av tre mark upphöra att bruka två ämbeten, sedan hans målardräng av någon anledning slutat.⁶

Fig. 2. S. Annas bild av ek i Binnebergs kyrka, Västergötland. Vadstenaarbete. omkr. 1400(?). — S. Anna. Oak sculpture in Binneberg Church, Västergötland. Executed at Vadstena about 1400(?).

lera över hur skulpturen ifråga skulle ha sett ut om den varit utförd av Kapitelsalsmästaren själv. När jag fått denna försvunna madonnabild

Fågelåsskåpets insidor (detalj se fig. 1) med illustrationer till Kristi barndom visar att tavelmåleriet och det mindre formatet inte låg så bra till för vår mästare. Tekniken är ganska dilettantisk i fakturen och konstnärens personligt egenartade linje i figurteckningen kommer här inte riktigt till sin rätt, men den mustiga färgskalan — så olik utsidans — visar att han var en ganska mångsidig herre.⁷ Någon tvekan om att samme man utfört även de inre målningarna råder inte, men både tekniken och stilen med dess sammanställning av disparata element stärker intrycket av begåvad amatör, vilket ju i sin tur styrker uppfattningen om mannens egenkap av klosterbroder och specialist inom ett annat konstområde.

Vår kapitelsalsmålaren som så många andra under medeltiden också skulptör? Det skulle onekligen passa in i den bild vi fått av hans konstnärspersonlighet genom studium av målningarna och onekligen också med hans förmodade egenkap av klosterbroder med klostrets konstnärliga självförsörjning som troligt mål. Tyvärr är ju Fågelåsskåpet sedan länge tomt. Den stående madonnabild som en gång funnits där kastades väl bort när skåpet självt en gång gjordes om till klädsåp och därigenom räddades åt eftervärlden, men man kan ju spekulera

⁶ Stockholms stads tänkebok 1492—1500, Stockholm 1930, s. 163.

⁷ Det av Bengt Söderberg, a. a., s. 132 med en viss tvekan framförda förslaget att kalkmålningarna i S. Åsarp skulle tillhöra Kapitelsalsmästarens krets förefaller emellertid sakna faktiskt underlag.

teoretiskt klar för mig och sökte efter eventuellt bevarade systrar fann jag också en skulptur, som uppfyllde alla fordringarna, och som därför skall närmare presenteras här.

I Binnebergs kyrka i Västergötland, ungefär mitt emellan Skövde och Mariestad, finns nämligen en Annabild,⁸ fig. 2, som har både allmänna och så speciella likheter med Kapitelsalsmästarens måleri i dess olika schatteringar att man utan tvekan kan våga påstå att den kommer ur hans verkstad. Veckbehandlingen bygger på samma motsättningar mellan grupper av lodräta paralleller och vågrätt sammanbindande, »kopp-lade» vinkelveck. Detta är visserligen tidsstil under 1300-talets senare hälft men det personliga ligger i den litet energilösa utformningen det hela fått här. Jämför vecken omkring Annas knän, särskilt med de inre målningarna i Fågelåsskåpet. Mantelns långa kurvor bildar liksom en ornamentala ram kring de båda barnen, men ändå blir det ingen djupverkan. Fenomenet återkommer varierat i många av målningarna. Överhuvudtaget är veckbehandlingen och hela den skulpturala utformningen, särskilt av nedre hälften, så litet skulptural, så ytbetonad och vag att man ideligen får associationer av penseldrag. Det är faktiskt frågan om icke bilden gjorts på så sätt att figuren först målats i detalj på blocket och sedan mejslats ut. Det är en målare och inte en plastiker som fört järnen! Mera av tredimensionalitet möter i viktiga detaljer som ansikten, händer och Marias krona. Det är också här som de enligt min mening avgörande bevisen för skulpturens ursprung kommer fram. Framförallt S. Annas ansikte är karakteristiskt. Det är långsträckt, näsan lång och rak, kinderna rundade, munnen liten och hopsnörpt till ett streck och den sluttande hakan har en liten, oväntat energisk spets. Ögonen tecknas med dubbla konturer. Alldeles samma litet trumpna ansikte återkommer hos de flesta kvinnliga figurerna både i kapitelsalsmålningarna och på Fågelåsskåpets olika sidor. Annas hand med de långa, oartikulerade fingrarna finns också i målningarna, på samma sätt Marias krona och åtsmitande frisyra. Man kan inte begära större överensstämmelser i yttre och inre egenskaper hos konstverk av så olika material. Däremot får man nog medge att träskulptur passar ännu mindre än tavelmåleri för Kapitelsalsmästarens intentioner. S. Anna i Binneberg är inte något konstverk av rang, men har ändå konsthistorisk betydelse. Binnebergsbilden bör nämligen i likhet med Fågelåsskåpet ha tillkommit omkring 1400.⁹ Beträffande kapitelsalsmålningarna förefaller mig Andreas Lindbloms datering till omkring 1400 övertygande.¹⁰ Tyvärr tycks inte

⁸ Av ek. H. 82 cm.

⁹ af Ugglas' datering till omkring 1405 av Fågelåsskåpet har åtskilligt som talar för sig, i varje fall kan det knappast ha kommit till kyrkan före denna tid eftersom den brunnit strax före. Den hjälp som med anledning av branden lämnades Fågelås kyrka från klostret förutsätter inte att man levererade direkt för ändamålet tillverkade saker utan snarare att man tog ur förrådet av mindre aktuella saker.

¹⁰ I senaste upplagan av Vägledning i Vadstena klosterkyrka (1949), s. 32, daterar Lindblom själv målningarna till omkring 1400.

något mera av denna verkstads arbeten ha bevarats till våra dagar. En liten skulptur, Johannes döparen, i Västerplana kyrka¹¹ vid Kinnekulle har åtskilligt av Vadstenakarakter och är väl ungefär samtidig med Kapitelsalmästarens verk, men är rent skulpturalt alldeles för fullfjädrad för att man utan vidare skall våga räkna honom dit. En grupp med frambärandet i templet i Brismene kyrka i Västergötland har vissa beröringspunkter med Binnebergsbilden, men måste ha tillkommit flera decennier senare.

Till sist måste påpekas att S. Anna i Binneberg är av intresse också ur ikonografisk synpunkt, dels genom Marias egenartade placering med benen alldeles vågrätt i Annas knä, dels genom Kristusbarnets nästan romanska tronande vinkelrätt mot Maria. Annabildens typ är ovanlig och i Sverige såvitt jag vet unik.¹²

S. Birgittas förkärlek för S. Anna är mångenstädes omvittnad och inte mindre än tre Annabilder har bevarats i klosterkyrkan. Ingen av dessa är emellertid så gammal som Binnebergsbilden. Som jag i annat sammanhang påvisar¹³ har Vadstena klosterkyrka senast 1394 ägt ett förnämligt altarskåp, skänkt av Västerås-biskopen Beno Korp, men utfört i Lübeck av den s. k. Petersdorfmästaren. Nästan lika tidigt bör också den mycket omskrivna Helga Lekamensbilden¹⁴ ha kommit till, också den troligen en avläggare av lübeckkonst ehuru av helt annan riktning än det nyssnämnda altarskåpet. Med andra ord har den provisoriska träkyrkan i Vadstena kloster säkerligen haft en ganska rik utrustning av kultbilder redan vid 1300-talets slut och intet förefaller för övrigt naturligare, om man betänker klostrets högkonjunktur just vid denna tid. Säkert har också S. Anna redan då haft egen bild, fastän den försvunnit.

Om man skulle tillåta sig experimentet att i tankarna rekonstruera denna eventuella Annabilds utseende så skulle det bli en skulptur med Binnebergsbildens ikonografiska uppställning men stilistiskt utformad i likhet med den märkliga och av forskningen förbisedda madonnabilden¹⁵ i Östra Stenby, Östergötland. Men därom mera i annat sammanhang.

Rune Norberg

¹¹ Göteborgsutställningen 1923, Kyrklig konst, kat.-nr 287.

¹² Kristusbarnets placering förekommer likartad på en S. Annabild av stuck i S. Nikolai i Stralsund från omkring 1290, troligen tillverkad i Lübeck. Jfr *Hans Wentzel*, *Lübecker Plastik etc.*, Berlin 1938, s. 193, pl. 15.

¹³ *Rune Norberg* i *Tidens konsthistoria*, III, Stockholm 1950, s. 141.

¹⁴ Senaste utförliga sammanställning av litteraturen se *Rune Norberg*, *Situne Dei* 1944, s. 58 ff.

¹⁵ Av ek. H. 110 cm. Jfr min i not 13 citerade framställning.